

(ร่าง)

เอกสารหลัก

สมัชชาสุขภาพเฉพาะประเด็นว่าด้วยสุขภาวะชาวนา

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๗

๑. นิยาม

สุขภาพ หมายถึง ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย จิต ปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกัน เป็นองค์รวมอย่างสมดุล (พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐)

สมัชชาสุขภาพ หมายถึง กระบวนการที่ให้ประชาชนและหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องได้ร่วม แลกเปลี่ยนองค์ความรู้และเรียนรู้อย่างสมานฉันท์เพื่อนำไปสู่การเสนอแนะนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ หรือความมีสุขภาพของประชาชนโดยจัดให้มีการประชุมอย่างเป็นระบบและอย่างมีส่วนร่วม

สมัชชาสุขภาพเฉพาะประเด็น หมายถึง สมัชชาสุขภาพที่ใช้ประเด็นสาธารณะเป็นขอบเขตในการดำเนินงาน

ชาวนา หมายถึง บุคคลที่ประกอบอาชีพทำนาซึ่งอยู่ในระบบหรือวงจรของการปลูก การผลิต แปรรูป การค้าขาย การตลาด และการบริโภค

องค์กรชาวนา หมายถึง สหกรณ์ภาคการเกษตร กลุ่มเกษตรกรทำนา วิสาหกิจชุมชนเกี่ยวกับข้าว ศูนย์ข้าวชุมชน รวมถึงมูลนิธิ สมาคม ชมรม กลุ่ม องค์กร สถาบันที่เรียกชื่ออย่างอื่น ซึ่งเป็นตัวแทนของ ชาวนา หรือมีวัตถุประสงค์เพื่อการส่งเสริมพัฒนาช่วยเหลือชาวนา

สุขภาวะชาวนา หมายถึง ภาวะของชาวนาที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย จิต ปัญญา และสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล ซึ่งอาจแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ สุขภาวะภายนอก ได้แก่ สุขภาวะทางกาย เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น สุขภาวะภายใน ได้แก่ สุขภาวะทางจิตใจ และปัญญา เป็นต้น

หน่วยงานภาครัฐ หมายถึง หน่วยงานราชการส่วนกลาง หน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค หน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่น รัฐวิสาหกิจ องค์กรควบคุมการประกอบวิชาชีพ องค์กรมหาชน และหน่วยงานอื่นของรัฐ

๒. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับข้าวและชาวนาไทย

- (๑) “ประชาชน” กลุ่มใหญ่ของประเทศยังเป็น “เกษตรกร” และเกษตรกรกลุ่มใหญ่ที่สุด คือ “ชาวนา” ซึ่งมีครัวเรือนชาวนาจากการสำรวจในปีการผลิต ๒๕๕๔/๕๕ ประมาณ ๔.๒ ล้านครัวเรือน โดยประมาณ ๒.๖ ล้านครัวเรือน หรือประมาณร้อยละ ๖๒ เป็นครัวเรือนชาวนาที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

- 31 (๒) ทั้งนี้ ชาวนาทั้งหมดที่มีฐานะยากจน มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนในปี ๒๕๕๔ ซึ่งมีค่าเท่ากับ
32 ๒,๔๒๒ บาท/คน/เดือน (รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำของ
33 ประเทศไทย ปี ๒๕๕๔ โดย สศช.) คิดเป็นประมาณร้อยละ ๔๒ ของครัวเรือนชาวนาทั้งสิ้น หรือ
34 ประมาณ ๑.๘ ล้านครัวเรือน คิดเป็นชาวนายากจน (เฉลี่ย ๓ คน ต่อครอบครัว) ประมาณ ๕.๔
35 ล้านคน โดยชาวนายากจนส่วนใหญ่ประมาณ ๑.๒ ล้านครัวเรือน หรือประมาณ ๓.๖ ล้านคน เป็น
36 ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จากการคำนวณโดยใช้ข้อมูล จากเอกสารนำเสนอที่ประชุม
37 วิชาการข้าว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๕๗ วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๗ โดย ดร.
38 อภิชาติ พงษ์ศรีหตุลชัย ที่ปรึกษาอธิบดีกรมการข้าว)
- 39 (๓) ชาวนาโดยส่วนใหญ่มีขนาดที่ดินทำกินน้อย มีเนื้อที่ทำนาข้าวเฉลี่ยครอบครัวละประมาณ ๑๘ ไร่
40 โดยครัวเรือนชาวนาภาคกลางและภาคเหนือมากกว่าร้อยละ ๖๐ มีการเช่าที่นา ทั้งที่เป็นการเช่า
41 ที่นาทั้งหมด โดยไม่มีที่นาของตนเองเลย และเช่าที่นาเพื่อทำนาเพิ่มจากที่นาซึ่งตนเองมีอยู่เดิม
42 (เอกสารนำเสนอที่ประชุมวิชาการข้าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๕๗ วันที่ ๒๐ มีนาคม
43 ๒๕๕๗ โดย ดร. อภิชาติ พงษ์ศรีหตุลชัย ที่ปรึกษาอธิบดีกรมการข้าว)
- 44 (๔) พื้นที่ทำนาในแต่ละปีคิดเป็นประมาณเกือบครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น โดยปีการผลิต
45 ๒๕๕๖/๕๗ มีพื้นที่ทำนาปีประมาณ ๖๕ ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ ๔๔ ของพื้นที่ทำการเกษตร
46 ทั้งหมด โดยพื้นที่นาส่วนใหญ่ (ประมาณ ๓๙ ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ ๖๑ ของพื้นที่นาทั้งสิ้น)
47 อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สถิติการเกษตรของประเทศไทย ปี ๒๕๕๖ โดยสำนักงาน
48 เศรษฐกิจการเกษตร)
- 49 (๕) พื้นที่นาซึ่งอยู่ในเขตชลประทานมีประมาณร้อยละ ๓๐ ของพื้นที่นาทั้งสิ้น พื้นที่นาส่วนใหญ่อาศัย
50 น้ำฝนเป็นหลัก โดยภาคกลางมีพื้นที่นาในเขตชลประทานมากที่สุด ประมาณร้อยละ ๖๙ และภาค
51 ตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีพื้นที่นามากที่สุด มีพื้นที่นาในเขตชลประทานน้อยที่สุดเพียงประมาณ
52 ร้อยละ ๑๖ (เอกสารนำเสนอที่ประชุมวิชาการข้าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๕๗ วันที่
53 ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๗ โดย ดร. อภิชาติ พงษ์ศรีหตุลชัย ที่ปรึกษาอธิบดีกรมการข้าว)
- 54 (๖) ในปีการผลิต ๒๕๕๖/๕๗ ซึ่งมีพื้นที่ทำนาปีจำนวนประมาณ ๖๕ ล้านไร่ สามารถเก็บเกี่ยวได้
55 ประมาณ ๖๑ ล้านไร่ ได้ผลผลิตข้าวประมาณ ๒๘ ล้านตัน เฉลี่ยประมาณ ๔๕๗ กิโลกรัม ต่อไร่
56 และมีพื้นที่ทำนาปรังจำนวนประมาณ ๑๖ ล้านไร่ สามารถเก็บเกี่ยวได้ประมาณ ๑๕ ล้านไร่ ได้
57 ผลผลิตข้าวประมาณ ๑๐ ล้านตัน เฉลี่ยประมาณ ๖๖๙ กิโลกรัม ต่อไร่ รวมพื้นที่ทำนาปีและนา
58 ปรัง ๘๑ ล้านไร่ พื้นที่เก็บเกี่ยว ๗๖ ล้านไร่ ผลผลิตข้าว ๓๘ ล้านตัน ผลผลิตเฉลี่ย ๔๙๙ กิโลกรัม
59 ต่อไร่ ต่ำกว่าผลผลิตข้าวของประเทศคู่แข่ง (เช่น เวียดนามมีผลผลิตข้าวเฉลี่ย ๘๙๙ กิโลกรัม
60 ต่อไร่ และอินเดียมีผลผลิตข้าวเฉลี่ย ๕๖๓ กิโลกรัม ต่อไร่) และมีต้นทุนการผลิตสูงกว่าประเทศคู่แข่ง
61 แข่งขัน (เช่น เวียดนามมีต้นทุนการผลิตข้าวประมาณ ๕,๐๐๐ บาท ต่อตัน ขณะที่ไทยมีต้นทุน
62 การผลิตข้าวประมาณ ๙,๓๐๐ บาท ต่อตัน) (สถิติการเกษตรของประเทศไทย ปี ๒๕๕๖ โดย
63 สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร และรายงานสถานการณ์การผลิตและการตลาดข้าวของโลก ปีการ
64 ผลิต ๒๕๕๗/๕๘ โดยกรมการข้าว)

- 65 (๗) ทั้งนี้ ชาวนาภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคใต้ ปลูกข้าวเพื่อการค้าหารายได้เป็นหลัก โดยเฉพาะ
66 ชาวนาภาคกลางมากกว่าร้อยละ ๘๗ ปลูกข้าวเพื่อการค้า โดยชาวนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
67 ปลูกข้าวเพื่อการค้าน้อยกว่าทุกภาค (ประมาณร้อยละ ๖๓) แต่ปลูกข้าวไว้เพื่อการบริโภคสูงกว่า
68 ภาคอื่นๆ (ประมาณร้อยละ ๒๖) และมีการบริโภคข้าวสูงกว่าชาวนาภาคอื่น (ประมาณ ๒๐๒
69 กก./คน/ปี) รวมทั้งเป็นชาวนาที่มียุ่งฉางมากกว่าชาวนาภาคอื่น โดยชาวนาภาค
70 ตะวันออกเฉียงเหนือประมาณร้อยละ ๘๕ มียุ่งฉาง ขณะที่ชาวนาภาคกลางซึ่งปลูกข้าวเพื่อ
71 การค้ามียุ่งฉางน้อยที่สุด มีครัวเรือนที่มียุ่งฉางเพียงประมาณร้อยละ ๑๒ (เอกสารนำเสนอที่
72 ประชุมวิชาการข้าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๕๗ วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๗ โดย ดร.
73 อภิชาติ พงษ์ศรีหตุลชัย ที่ปรึกษาอธิบดีกรมการข้าว)
- 74 (๘) ผลผลิตข้าวที่ผลิตได้แต่ละปีใช้เพื่อการบริโภคภายในประเทศทั้งทางตรง (โดยเป็นอาหารหลักแต่
75 ละมือ) และทางอ้อม (ในรูปผลิตภัณฑ์เพื่อการบริโภคต่างๆ) รวมส่วนที่เก็บสต็อก คิดเป็น
76 ประมาณร้อยละ ๖๐ ของผลผลิตข้าวทั้งสิ้น “ผลผลิตข้าวที่เหลืออีกประมาณร้อยละ ๔๐ ต้องพึ่ง
77 การส่งออก” ซึ่งมีแนวโน้มจะเผชิญการแข่งขันจากประเทศผู้ส่งออกข้าวอื่นๆ ในอนาคตมากขึ้น
78 ทั้งการแข่งขันด้านราคาและคุณภาพของข้าว ขณะเดียวกันประเทศที่เป็นตลาดส่งออกข้าวของ
79 ไทยมีแนวโน้มจะเพิ่มผลผลิตข้าวภายในประเทศ เพื่อพึ่งตนเองมากขึ้น
- 80 (๙) ประเทศคู่แข่งสำคัญในการส่งออกข้าวของไทยในปัจจุบัน ได้แก่ อินเดีย เวียดนาม ปากีสถาน
81 และสหรัฐอเมริกา และประเทศที่มีแนวโน้มจะพัฒนาขึ้นมาเป็นคู่แข่งรายใหม่ในอนาคต ได้แก่
82 สหภาพพม่า และกัมพูชา สำหรับตลาดส่งออกข้าวที่สำคัญของไทยในปัจจุบัน ๕ อันดับแรก
83 ได้แก่ เบนิน สหรัฐอเมริกา ไนจีเรีย จีน และแอฟริกาใต้
- 84 (๑๐) ต้นทุนการทำนาของชาวนาไทยมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ราคาข้าวขึ้นลงไม่
85 แน่นนอน ไม่มีเสถียรภาพ ส่งผลให้ชาวนาได้รับผลตอบแทนจากการทำนาค่อนข้างต่ำและไม่
86 แน่นนอน ในช่วง ๕ ปี (๒๕๕๒-๒๕๕๖) ที่ผ่านมา ชาวนามีรายได้สุทธิจากการทำนาปีและนา
87 ปรังประมาณไร่ละ ๔๕๓ บาท และ ๘๗๗ บาท ตามลำดับ ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาตั้งแต่ปลูก
88 จนกระทั่งขายข้าวได้ประมาณ ๔ เดือน (เอกสารนำเสนอที่ประชุมวิชาการข้าวภาค
89 ตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๕๗ วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๗ โดย ดร. อภิชาติ พงษ์ศรีหตุล
90 ชัย ที่ปรึกษาอธิบดีกรมการข้าว)
- 91 (๑๑) ทั้งนี้ รายการต้นทุนการปลูกข้าวที่สำคัญ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ภาคกลาง ซึ่งเน้นปลูกข้าวเพื่อ
92 การค้า ได้แก่ ค่าเช่านา ค่าพันธุ์ข้าว ค่าปุ๋ยเคมี และสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช โดยมีอัตรา
93 ค่าเช่านาประมาณ ๑,๐๐๐ บาท ต่อไร่ ค่าเมล็ดพันธุ์ข้าวประมาณ ๕๐๐ บาท ต่อไร่ และค่า
94 ปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชประมาณ ๑,๐๐๐ บาท ต่อไร่
- 95 (๑๒) ชาวนาที่มีฐานะยากจน มีความอ่อนด้อยทางเศรษฐกิจและสังคม มีข้อจำกัดในการตระหนักรู้ที่
96 เท่าทันต่อสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในโลก มีแนวโน้มที่จะเผชิญกับปัญหาอุปสรรคที่
97 เป็นวิกฤตต่อความอยู่รอด จากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง
98 และสิ่งแวดล้อม รวมถึงความเสี่ยงใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วต่อเนื่องในปัจจุบัน และมี

- 99 แนวโน้มจะทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นในอนาคต ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ภัย
100 ธรรมชาติ และการอุบัติใหม่ของโรคระบาด เป็นต้น
- 101 (๑๓) “การรวมกลุ่มของชาวนา” โดยเฉพาะที่เป็นชาวนารายย่อย ชาวนาที่มีฐานะยากจน ยังเป็นการ
102 รวมตัวแบบหลวมๆ เพื่อมุ่งหวังสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขาดจิตวิญญาณของการรวมตัวที่แท้จริง ขาด
103 ความตระหนักในการเป็นเจ้าของ เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม องค์กร มีสภาพเป็นกลุ่ม องค์กร ที่ไม่
104 เข้มแข็ง ไม่มีศักยภาพ ไม่สามารถเป็นที่พึ่งของชาวนาได้เท่าที่ควรจะเป็น
- 105 (๑๔) ชาวนามีอายุเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ เยาวชนคนรุ่นใหม่เข้าสู่อาชีพการทำนาค่อนข้างน้อย ในปี
106 การผลิต ๒๕๕๔/๕๕ ชาวนาไทยมีอายุเฉลี่ย ๕๖ ปี มีชาวนาซึ่งมีอายุมากกว่า ๖๐ ปี มากกว่า
107 ร้อยละ ๓๓ (เอกสารนำเสนอที่ประชุมวิชาการข้าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๕๗ วันที่
108 ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๗ โดย ดร. อภิชาติ พงษ์ศรีหดุลชัย ที่ปรึกษาอธิบดีกรมการข้าว) และ
109 โดยทั่วไปผู้ที่ทำนาในแต่ละครอบครัวชาวนาจะเป็นพ่อและแม่เพียง ๒ คน เท่านั้น
- 110 (๑๕) การแก้ปัญหาให้ชาวนาของภาครัฐช่วงที่ผ่านมา “เน้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า” ขาดความ
111 จริงจังต่อเนื่องในการแก้ปัญหาและพัฒนาให้ชาวนายั่งยืนได้ด้วยตนเองอย่างมั่นคงเข้มแข็งใน
112 ระยะยาว และบางครั้งนอกจากจะไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน ยังก่อให้เกิดปัญหา
113 ตามมา เช่น จากการดำเนิน “โครงการประชานิยม” โดยเฉพาะโครงการรับจำนำข้าวเปลือก
114 ของรัฐบาล ได้ส่งผลให้กลไกและระบบตลาดข้าวทั้งหมดในช่วงดำเนินนโยบายดังกล่าว อยู่ใน
115 ภาวะอ่อนแอ คุณภาพข้าวลดลง ราคาส่งออกตกต่ำ ชี้ความสามารถการแข่งขันส่งออกข้าว
116 ของประเทศลดลง จนสูญเสียตำแหน่งผู้นำการส่งออกข้าวที่ครอบครองมาอย่างยาวนาน
117 ประการที่สำคัญได้ก่อให้เกิด “การล่มสลายทางความคิด” ของชาวนาโดยทั่วไป ขาดจิต
118 วิญญาณของการพึ่งตนเอง พึ่งพาทายนอกเป็นหลัก ทำให้เกิดความเสียหาย ได้รับผลกระทบที่
119 ค่อนข้างรุนแรงจากผลของการเปลี่ยนแปลงในเหตุปัจจัยภายนอกต่างๆ
- 120 (๑๖) อนึ่ง แม้ช่วงที่ผ่านมาหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องจะได้ทุ่มเทการพัฒนาภาคเกษตรกรรมของ
121 ประเทศ โดยเฉพาะในเรื่องข้าวและชาวนา แต่การดำเนินงานบางส่วนไม่สามารถบรรลุผล
122 สำเร็จได้ จากปัญหาอุปสรรคเชิงโครงสร้างและข้อจำกัดของกลไกมาตรการต่างๆ เช่น
123 กฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์ โครงสร้างทางวัฒนธรรม รวมถึงอิทธิพลอำนาจทางการเมืองและ
124 กลุ่มทุนที่มีผลประโยชน์แอบแฝง และนโยบายที่กำหนดจากบนลงล่าง (Top-down policy)
125 มากกว่าล่างสู่บน (Bottom-up policy) หรืออีกนัยหนึ่งยังขาดการน้อมนำยุทธศาสตร์การ
126 พัฒนาขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเรื่อง “เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา” ไปใช้
127 อย่างจริงจัง
- 128 (๑๗) “ระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์” ที่มุ่งเน้นเพิ่มผลผลิต รายได้ และกำไรเป็นที่ตั้ง ยังคงเป็น
129 กระแสหลักที่สำคัญของการผลิตทางการเกษตรในประเทศไทย เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว
130 จากการขาดความตระหนักรู้ถึงผลเสียที่จะเกิดจากการใช้วิธีปฏิบัติทางการเกษตรที่ไม่
131 เหมาะสม เช่น การปลูกข้าวติดต่อกันโดยไม่มีระยะเวลาพักดิน การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีควบคุม
132 ป้องกันกำจัดศัตรูพืชอย่างไม่ถูกวิธี ได้ก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบตามมาหลายประการ อาทิ

133 ความเสื่อมโทรมของดิน น้ำ ป่าไม้ ระบบนิเวศน์ และสภาพแวดล้อม ตลอดจนถึงโรคภัยความ
134 เจ็บป่วยที่เกิดกับเกษตรกรจากกระบวนการผลิตที่ไม่เหมาะสม ไม่ถูกวิธี และที่เกิดกับผู้บริโภค
135 จากการรับประทานอาหารที่ไม่ปลอดภัย มีการตกค้างปนเปื้อนของสารพิษอันตราย ซึ่งหลาย
136 ปัญหาเริ่มเข้าสู่ภาวะวิกฤต จำเป็นต้องรีบเร่งแก้ไข

137 ๓. ปัญหาสุขภาพะชาวนาไทย

138 ๓.๑ ปัญหาสุขภาพะภายนอก

139 ๓.๑.๑ ปัญหาสุขภาพะทางกาย

140 (๑) การที่ชาวนาใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืชอย่างแพร่หลายโดยไม่ถูกวิธี ขาด
141 ความตระหนักในพิษภัย ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสุขภาพของชาวนาและผู้ที่บริโภคข้าวซึ่งมีการปนเปื้อน
142 ตกค้างของสารเคมีอันตรายดังกล่าว

143 จากผลการตรวจเลือดของเกษตรกรโดยสำนักโรคจากการประกอบอาชีพและ
144 สิ่งแวดล้อม ช่วงปี ๒๕๕๔-๕๖ เกษตรกรที่มีสารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืชตกค้างในร่างกายระดับเสี่ยง
145 ไม่ปลอดภัย มีจำนวนประมาณร้อยละ ๓๐ ของเกษตรกรทั้งหมดที่สุ่มตรวจเลือด และยังไม่มีความ
146 ลดลง มีอัตราการตายของประชาชนจากการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช ในอัตรา ๑ คน ต่อแสนคน
147 โดยผู้เจ็บป่วยส่วนใหญ่จะอยู่ในภาคกลาง จังหวัดที่มีผู้เจ็บป่วยสูงสุด ๑๐ อันดับแรก ได้แก่ อ่างทอง
148 กำแพงเพชร จันทบุรี อุทัยธานี พิจิตร สุพรรณบุรี อุตรดิตถ์ ตาก น่าน และแม่ฮ่องสอน โดยมีอัตรา
149 ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลของเกษตรกรและครอบครัวเฉลี่ยประมาณ ๑,๐๐๐ บาทเศษ ต่อคน ต่อปี
150 และจะมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอีกประมาณ ๑,๐๐๐ บาท ต่อคน ต่อปี หากเป็นกรณีของผู้รับจ้างฉีดพ่นสารเคมี
151 ดังกล่าว

152 (๒) ชาวนายังมีความเสี่ยงจากเชื้อโรคที่สามารถเข้าสู่ร่างกายได้ทางผิวหนังที่เปื่อยจาก
153 การแช่น้ำนานๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผิวหนังที่มีบาดแผล เชื้อโรคที่พบบ่อย คือ โรคเลปโตสไปโรซิส
154 (Leptospirosis) หรือที่เรียกว่า โรคฉี่หนู ซึ่งเกิดจากเชื้อแบคทีเรียชื่อเลปโตสไปรา (Leptospira) ที่มีอยู่ใน
155 ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่ไม่สมดุล

156 (๓) นอกจากนี้ จากลักษณะท่าทางของการทำนาที่ต้องก้มๆ เงยๆ และยืนเป็นเวลานาน
157 และยกของหนัก ส่งผลให้ชาวนาเจ็บป่วยด้วยโรคเกี่ยวกับกล้ามเนื้อและโครงสร้างของร่างกาย จากสถิติการ
158 จ่ายยาของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบล (รพสต.) โรงพยาบาลชุมชน พบว่ามีการจ่ายยาแก้ปวด
159 กล้ามเนื้อ ปวดข้อ มากที่สุด ในประชาชนกลุ่มเกษตรกร โดยเฉพาะช่วงฤดูทำนา ทำไร่ ทำสวน ซึ่งยากกลุ่มนี้
160 มีผลข้างเคียงทำให้ชาวนาป่วยเป็นโรคเกี่ยวกับทางเดินอาหาร

161 ๓.๑.๒ ปัญหาสุขภาพะทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

162 (๑) จากขนาดการถือครองที่ทำนาต่อครอบครัวที่ค่อนข้างน้อย ไม่เพียงพอ เป็นปัจจัย
163 สำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การเช่าที่นาเพื่อการปลูกข้าวเพื่อการค้า ฟังพารายได้จากการปลูกข้าว
164 โดยเฉพาะชาวนาเขตพื้นที่ภาคกลาง ปัญหาที่ตามมา คือ การที่เจ้าของนาคิดอัตราค่าเช่านาแพงไม่เป็น

165 ธรรม ส่งผลให้ค่าเช่านาเป็นต้นทุนที่สำคัญของการผลิตข้าวในปัจจุบัน คิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ ๑๐-
166 ๒๐ ของต้นทุนทั้งหมดในการผลิตข้าว

167 (๒) จากการที่พื้นที่ทำนาส่วนใหญ่ (ประมาณร้อยละ ๗๐)อยู่นอกเขตชลประทาน และแม่
168 พื้นที่นาซึ่งอยู่ในเขตชลประทาน บางช่วงระยะเวลา โดยเฉพาะฤดูแล้ง ก็ไม่ได้รับน้ำอย่างเพียงพอสำหรับ
169 การปลูกข้าว ส่งผลให้การทำนาโดยส่วนใหญ่ในประเทศไทยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ซึ่งมีความแปรปรวนไม่
170 แน่นนอนจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate change) ที่เกิดขึ้นทั่วโลกขณะนี้ และมีแนวโน้มจะ
171 ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เป็นข้อจำกัดในการปลูกข้าว สำหรับชาวนาที่พึ่งพาตนเองด้วยการลงทุนชุด
172 เจาะบ่อบาดาล หรือติดตั้งเครื่องสูบน้ำ น้ำน้ำที่มีอยู่น้อยในแหล่งน้ำธรรมชาติและระบบส่งน้ำไปใช้ในการ
173 ปลูกข้าว แม้จะช่วยให้สามารถปลูกข้าวได้ แต่ก็ส่งผลให้การผลิตข้าวมีต้นทุนเพิ่มสูงขึ้น เป็นข้อจำกัดในการ
174 ขายผลผลิตข้าว

175 (๓) จากการที่ครอบครัวชาวนาโดยทั่วไปในปัจจุบันมีเพียงพ่อแม่ ๒ คน เท่านั้นที่อยู่อาศัย
176 ในพื้นที่ เป็นผู้ทำนา และเลี้ยงดูบุตรหลานที่ยังเยาว์วัย ซึ่งจากการมีอายุที่มากขึ้น ประกอบกับการ
177 เปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ในชุมชนสังคม จากระบบที่ช่วยเหลือเกื้อกูลเอาแรงลงแขกในการทำนา
178 ไปเป็นระบบที่ยึดถือความสะดวกสบาย ยึดเงินเป็นปัจจัยหลัก นำไปสู่การจ้างทำนาในทุกขั้นตอนการผลิต
179 อาทิ การจ้างรถไถที่นา จ้างดำ จ้างหว่าน จ้างใส่ปุ๋ย ฉีดพ่นยา จ้างรถเก็บเกี่ยว ต้นทุนการผลิตข้าวจึงสูง

180 (๔) ภายใต้ระบบการทำนาในปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ซึ่งเน้นการทำนาเพื่อการค้า
181 พบว่ามีการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืชอย่างแพร่หลาย ซึ่งไม่เพียงทำให้การผลิตข้าวมี
182 ต้นทุนสูงขึ้น การใช้อย่างไม่ถูกต้อง ไม่ถูกวิธี ได้ก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบตามมา เช่น พิษภัยของสารเคมี
183 อันตรายที่เกิดกับชาวนา พิษภัยจากการปนเปื้อนตกค้างของสารเคมีอันตรายในข้าวที่เกิดกับผู้บริโภค และ
184 พิษภัยจากการปนเปื้อนตกค้างของสารเคมีอันตรายในดิน อากาศ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งส่งผลกระทบต่อ
185 เชิงลบในวงกว้าง รวมถึงผลกระทบต่อแมลงที่มีประโยชน์ในระบบนิเวศน์ เป็นต้น

186 ทั้งนี้ จากข้อมูลขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ประเทศไทยมีเนื้อที่
187 ทำการเกษตรมากเป็นอันดับที่ ๔๘ ของโลก แต่ใช้สารเคมีกำจัดโรค แมลง ศัตรูพืช มากเป็นอันดับ ๕ ของ
188 โลก และใช้สารเคมีป้องกันกำจัดวัชพืชมากเป็นอันดับ ๔ ของโลก ซึ่งจากสถิติของสำนักงานเศรษฐกิจ
189 การเกษตร ปัจจุบันประเทศไทยนำเข้าสารเคมีเพื่อป้องกันกำจัดวัชพืช โรค แมลงศัตรูพืชมากกว่า ๑
190 แสนตัน ต่อปี เป็นมูลค่าประมาณ ๒ หมื่นล้านบาท ต่อปี โดยเป็นสารเคมีเพื่อป้องกันกำจัดวัชพืชเป็น
191 ส่วนใหญ่ (มากกว่าร้อยละ ๖๐ ของมูลค่าการนำเข้าในแต่ละปี) และมีการนำเข้าปุ๋ยเคมีช่วงหลายปีที่ผ่านมา
192 เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะตั้งแต่ปี ๒๕๕๓ เป็นต้นมา มีการนำเข้าปุ๋ยมากกว่า ๕ ล้านตัน ต่อปี ในปี
193 ๒๕๕๖ มียอดการนำเข้าปุ๋ยทุกชนิดสูงถึง ๕.๖ ล้านตัน เป็นมูลค่ามากกว่า ๗๒,๐๐๐ ล้านบาท โดยเป็นการ
194 นำเข้าแม่ปุ๋ยประมาณร้อยละ ๖๑ (ประมาณร้อยละ ๖๕ เป็นปุ๋ยยูเรีย)

195 (๕) จากข้อเท็จจริงที่พื้นที่ทำนาส่วนใหญ่ของประเทศไทยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
196 ซึ่งมีข้อจำกัดในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินและแหล่งน้ำเพื่อการทำนา ผนวกกับข้อจำกัดในการ
197 ประยุกต์ใช้เทคนิควิธีการที่เหมาะสมเพื่อการผลิต เช่น การใช้พันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่
198 และการเพิ่มจุลินทรีย์ธาตุอาหารในดิน ส่งผลให้ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ของชาวนาในประเทศไทยโดยรวม

199 ค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศผู้ปลูกข้าวอื่นๆ โดยเฉพาะประเทศที่เป็นคู่แข่งในการส่งออกข้าว
200 เมื่อผนวกกับต้นทุนการผลิตที่ค่อนข้างสูง และระดับราคาข้าวที่ไม่แน่นอน ไม่มีเสถียรภาพ ส่งผลให้ชาวนา
201 มีรายได้สุทธิจากการทำนาค่อนข้างต่ำมาก จนถึงขาดทุน มีรายได้ไม่เพียงพอการยังชีพของคนในครอบครัว
202 และการชำระหนี้สินต่างๆ ต้องดิ้นรนหารายได้นอกเหนือจากการทำนา จำเป็นต้องกู้ยืมหนี้สินต่อเนื่อง มี
203 หนี้สินเพิ่มพูน ได้รับความเดือดร้อน อยู่ในสภาพยากจน โดยมีครัวเรือนชาวนาถึงประมาณร้อยละ ๔๒ ของ
204 ครัวเรือนชาวนาทั้งประเทศ (ประมาณ ๑.๘ ล้านครัวเรือน) ที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนในปี ๒๕๕๔
205 ซึ่งมีค่าเท่ากับ ๒,๕๒๒ บาท/คน/เดือน

206 (๖) จากสภาพการณ์ของการผลิตข้าวที่ได้ผลผลิตต่อไร่ต่ำ มีต้นทุนการผลิตสูง เมื่อ
207 เปรียบเทียบกับประเทศคู่แข่ง และการพึ่งพาการส่งออกข้าวไปตลาดต่างประเทศ ราคาส่งออกข้าวเป็น
208 ตัวกำหนดราคาซื้อขายข้าวที่ชาวนาจะได้รับ ชาวนาถูกรอบงำจากระบบตลาด แต่รัฐไม่เท่าทันตลาด
209 โดยเฉพาะชาวนายากจน แม้จะมีการรวมกลุ่ม แต่ไม่เข้มแข็ง ไม่มีอำนาจต่อรอง ต้องซื้อปัจจัยการผลิตราคา
210 แพง แต่ขายข้าวในระดับราคาต่ำ

211 (๗) การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจตลาดและอุตสาหกรรม นำไปสู่การกระตุ้นการขาย
212 และการส่งเสริมการบริโภค ก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยม ทำให้ชาวนาและประชาชนทั่วไปหลงใหลไปตาม
213 กระแสของสังคม นำพาชีวิตของตนสู่ความฟุ่มเฟือย และประสบความยากลำบากในท้ายที่สุด หากขาดการ
214 ประมาณตน หรือขาดการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม

215 (๘) การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจตลาด ซึ่งเน้นการสร้างรายได้เป็นตัวเงินมากๆ ยังเป็น
216 ปัจจัยหนึ่งที่จูงใจชาวนาและเกษตรกรโดยทั่วไปทำการเกษตรเชิงเดี่ยว (Mono crop) โดยเฉพาะในช่วงที่
217 พืชผลดังกล่าวมีราคาดี เช่น การปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวตลอดทั้งปีช่วงที่มีโครงการรับจำนำข้าวเปลือก
218 ของรัฐบาล ซึ่งการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมีความเสี่ยงสูง ผลผลิตที่ออกมามากจะทำให้ราคาตกต่ำ โดยเฉพาะ
219 ในสภาพการณ์ปัจจุบันที่ชาวนาจำนวนมาก (โดยเฉพาะชาวนาเขตพื้นที่ภาคกลางที่เน้นปลูกข้าวเพื่อการค้า
220 มีครัวเรือนที่มียุ้งฉางเพียงประมาณร้อยละ ๑๒ เท่านั้น) ไม่มียุ้งฉางที่จะใช้เก็บข้าวเพื่อรอจำหน่ายเมื่อได้
221 ราคาดี จำเป็นต้องเร่งขายข้าวหลังเก็บเกี่ยวออกสู่ตลาดพร้อมกันเป็นจำนวนมาก และมีความขึ้นสูงในราคา
222 ต่ำ บางครั้งขาดทุน มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการชำระหนี้สิน และเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการยังชีพของคนใน
223 ครอบครัว ต้องกู้ยืมเป็นหนี้สินเพิ่มพูน ได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อน

224 (๙) ชาวนาโดยส่วนใหญ่มีการรวมเป็นกลุ่ม องค์กร ที่ไม่เข้มแข็ง ไม่มีพลังและศักยภาพ
225 เพียงพอ ขาดแคลนเงินทุน ขาดขีดความสามารถในการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ ขาดจิตวิญญาณ
226 ของการรวมตัวที่แท้จริง รวมกลุ่มแบบหลวมๆ ไม่สามารถเป็นที่พึ่งของชาวนาได้อย่างเต็มที่ รวมกลุ่มใน
227 หลากหลายรูปแบบอยู่ภายใต้การแนะนำดูแลของหลากหลายหน่วยงาน ขาดความเป็นเอกภาพ และศรัทธา
228 ความเชื่อมั่นทั้งภายในมวลหมู่สมาชิกด้วยกันและสังคมภายนอก มีความเสี่ยงต่อการตกเป็นเครื่องมือทาง
229 การเมือง หรือถูกรอบงำโดยกลุ่มผลประโยชน์ ทำให้เกิดความแตกแยก นอกจากนี้รัฐบาลและหน่วยงานที่
230 เกี่ยวข้อง ยังขาดการเข้าถึง เข้าใจนโยบาย และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนา เน้นแก้ปัญหาเฉพาะหน้า
231 เป็นหลัก ไม่สร้างความเข้มแข็งยั่งยืนให้กับองค์กรชาวนา แต่ยังโชคดีที่มีองค์กรชาวนาบางส่วน ปราชญ์
232 ชาวนาร่วมกับภาคประชาสังคมได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งองค์กรพัฒนาหรือสถาบันเพื่อชาวนาขึ้นหลาย ๆ แห่ง

233 เช่น โรงเรียนชาวนา มหาวิทยาลัยชาวนา ศูนย์เรียนรู้ชุมชน ที่มีการพัฒนาสายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง พัฒนา
234 พันธุ์กรรมข้าว การพัฒนากระบวนการทำนา เป็นต้น

235 (๑๐) ความยากลำบาก และผลตอบแทนที่ค่อนข้างต่ำจากการทำนา เป็นปัจจัยสำคัญที่ไม่
236 จูงใจให้เยาวชนคนรุ่นใหม่เข้าสู่อาชีพการทำนา ละทิ้งถิ่นที่อยู่และไร่นาไปทำงานในภาคเศรษฐกิจอื่นที่มี
237 สภาพแวดล้อมในการทำงานและได้รับผลตอบแทนดีกว่า เช่น ภาคอุตสาหกรรมและการบริการ ในอนาคต
238 อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของประเทศ หากขาดมาตรการรองรับอย่างเหมาะสม

239 (๑๑) จากการใช้วิธีการผลิตข้าวที่ไม่เหมาะสม โดยขาดการตระหนักรู้ถึงผลกระทบเชิงลบที่
240 จะเกิดขึ้น เช่น การปลูกข้าวต่อเนื่องตลอดทั้งปีโดยไม่มีระยะเวลาพักดิน นอกจากจะทำให้ดินเสื่อมสภาพ
241 ยิ่งเอื้อให้เกิดการแพร่ระบาดของโรคแมลงศัตรูพืช หรือการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช อย่าง
242 ต่อเนื่อง ไม่ถูกวิธี นอกจากจะก่อให้เกิดพิษภัยอันตรายทั้งต่อชาวนาและผู้บริโภค ยังก่อให้เกิดการปนเปื้อน
243 ตกค้างในธรรมชาติ ทำให้ดิน น้ำ และระบบนิเวศน์ อยู่ในภาวะเสื่อมโทรม เป็นข้อจำกัดในการผลิตข้าวของ
244 ชาวนา

245 (๑๒) การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของโลก (Climate change) ซึ่งก่อให้เกิดการ
246 เปลี่ยนแปลงในฤดูกาล ปริมาณน้ำฝน จำนวนวันและช่วงระยะเวลาที่ฝนตก ฝนทิ้งช่วง รวมถึงภัยพิบัติที่
247 เกี่ยวเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงในสภาพภูมิอากาศ เช่น การอุบัติใหม่ และการแพร่ระบาดของโรค แมลง
248 ศัตรูพืช เป็นอีกหนึ่งปรากฏการณ์ที่มีแนวทิวความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อ การปลูกข้าวและ
249 ชาวนา

250 ๓.๒ ปัญหาสุขภาพภายใน

251 ๓.๒.๑ ปัญหาสุขภาพทางด้านจิตใจ

252 (๑) สำหรับชาวนายากจน ซึ่งมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครอบครัว มีหนี้สินล้นพ้น
253 ตัว จะมีชีวิตอยู่ด้วยความเครียด ซึมเศร้า จิตใจไม่เป็นสุข มีแต่ความทุกข์ตลอดเวลา นอนหลับไม่สนิท
254 ร่างกายทรุดโทรม ซึ่งหากเกิดติดต่อกันต่อเนื่องยาวนาน จะนำไปสู่การเกิดโรคต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะ
255 โรคเกี่ยวกับระบบประสาทซึ่งอาจนำไปสู่การฆ่าตัวตาย ดังที่ได้เกิดขึ้นในช่วงโครงการรับจำนำ
256 ข้าวเปลือกของรัฐบาลที่ผ่านมา ซึ่งมีชาวนาจำนวน ๑๑ ราย ฆ่าตัวตายจากความเครียดที่ไม่ได้รับเงิน

257 (๒) ความเครียดจากพ่อแม่ซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวยังถ่ายทอดไปสู่สมาชิกคนอื่นๆ
258 ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆตามมามีในครอบครัว

259 ๓.๒.๒ ปัญหาสุขภาพทางด้านปัญญา

260 (๑) การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศ จากระบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ ไปสู่
261 ระบบเศรษฐกิจการค้า ได้ส่งผลให้ชาวนาเกือบทั้งหมดละทิ้งภูมิปัญญาและแบบแผนการดำเนินชีวิตแบบ
262 ดั้งเดิมที่ดีมีคุณค่าเป็นประโยชน์ จิตวิญญาณของการเป็นชาวนา การเอาใจใส่ในการทำนา ทำนาเป็นอาชีพ
263 (มิใช่มีอาชีพทำนา) ถูกทำลายโดยระบบทุนนิยม การพึ่งพาตนเอง การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การ
264 ลงแขกเอาแรงกัน ในการทำนา ซึ่งจะช่วยลดต้นทุนการผลิต สร้างความสมานฉันท์ในชุมชนสังคม รวมถึง
265 การจัดกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามเลือนหายไป เช่น ประเพณีบูชาแม่โพสพ ซึ่งเป็นประเพณีที่บ่ม
266 เพาะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การอยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย ทำนาอย่างเป็นมิตร

267 กับ สิ่งแวดล้อม โดยปัจจุบันชาวนาส่วนใหญ่มีชีวิตอยู่ในกระแสบริโภคนิยม ตามกระแสสังคม ไม่ประมาณ
268 ตนเอง ตกเป็นเหยื่อของระบบเศรษฐกิจตลาด การโฆษณา และการโน้มน้าวใจของกลุ่มผลประโยชน์ เห็น
269 แก่ประโยชน์ฉาบฉวยที่ได้รับการหยิบยื่นเฉพาะหน้า ขาดความตระหนักถึงผลกระทบและความยั่งยืนที่จะ
270 เกิดในระยะยาว

271 (๒) การดำเนินนโยบายประชานิยมแบบขาดความรับผิดชอบ หรือการให้การช่วยเหลือ
272 ชาวนาในลักษณะที่ไม่ช่วยให้ชาวนาสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว ยิ่งช่วยซ้ำเติมทำลายความ
273 เข้มแข็งในการรวมกลุ่มของชาวนา และบั่นทอนจิตวิญญาณในการพึ่งพาตนเองของชาวนา รอคอยและ
274 พึ่งพาการช่วยเหลือจากภายนอก นำพาชีวิตสู่ความเสี่ยงและความยากลำบาก

275 (๓) แม้ชาวนาไทยจะมีการสั่งสมและถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำนาจากรุ่นหนึ่งไปยังอีก
276 รุ่นหนึ่งต่อเนื่องมาอย่างยาวนาน แต่จากการเปลี่ยนแปลงในสภาวะแวดล้อมและสภาพการณ์ด้านต่าง ๆ ที่
277 เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่หยุดนิ่ง (เช่น การเปลี่ยนแปลงในสภาพภูมิอากาศของโลก) รวมถึงการอุบัติขึ้นของ
278 ความท้าทายใหม่ๆ (เช่น การระบาดของโรค แมลงศัตรูพืชใหม่ๆ) การใช้องค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมเพียงประการ
279 เดียวจึงไม่เพียงพออีกต่อไปที่จะช่วยให้ได้ผลผลิตมากขึ้น มีคุณภาพดีขึ้น และมีต้นทุนเหมาะสมสามารถ
280 แข่งขันในการจำหน่ายได้ ประการที่สำคัญ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจตลาดในปัจจุบัน ชาวนาโดยส่วนใหญ่
281 หรือเกือบทั้งหมด กำลังอยู่ในภาวะที่ย่ำแย่ ถูกเอารัดเอาเปรียบจนฉวยผลประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรม จาก
282 การขาดความรู้ทางการตลาด ขาดการตระหนักรู้ที่เท่าทันต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางการตลาด ขาด
283 ศักยภาพที่จะคิดวิเคราะห์คาดการณ์อนาคตได้อย่างแม่นยำ และขาดขีดความสามารถที่จะบริหารจัดการ
284 ผลิตตลอดจนถึงการตลาดตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ

285
286
287
288
289